

Петрофанова К. Р.,

*аспірант кафедри цивільного права №1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ І ФУНКЦІЙ ГРОШЕЙ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Гроші є одним із найвагоміших здобутків суспільства. Англійський політик Вільям Гледстон якось сказав, що навіть кохання не звело б з розуму такої кількості людей, як мудрування з приводу сутності грошей.[1; с. 13] Тому не дивно, що теоретичні проблеми розвитку грошових відносин завжди були предметом наукових досліджень економічної і юридичної науки.

У класичній правовій та економічній літературі багато уваги було присвячено теорії грошей, серед авторів можна виділити Л. Лунца, Г. Хартманна, Г. Кнапп, К. Маркса, Л. Харріса, М. Фридмена та інші. Певна увага приділялася зазначеним проблемам і сучасними науковцями: В. Яроцьким, А. Ісаєвим, А. Кочергіним, І. Трубіним та іншими, проте, незважаючи на велику кількість досліджень, багато питань залишаються відкритими. Метою цієї роботи є з'ясування поняття та функцій грошей, які вони виконують у цивільних правовідносинах.

Сьогодні в законодавстві України, як і в більшості країн світу, відсутня дефініція грошей, що пояснюється складністю та багатогранністю цього феномену. За своєю природою гроші є економічною категорією, вивчення поняття грошей, теорій їх походження, ролі і функцій відноситься до сфери економічної науки, проте для належного їх функціонування потрібно правове регулювання. Це змушує нас звернути увагу на їх економічну специфіку перед тим, як розглядати їх у приватно-правовому контексті. Показовою є позиція Л. Лунца, який писав, що основним елементом юридичного вчення про гроші є розмежування двох понять: 1) поняття грошей, загального для права й економічної науки, і 2) поняття грошей у спеціальному юридичному розумінні. [2; с. 34] У свою чергу, Є. О. Алісов також зазначав, що не можна вести мову про необхідність вироблення чисто юридичної дефініції грошей, оскільки остання, не будучи наповненою економічним змістом, може

розглядатися винятково як фікція, а її застосування в практиці правового регулювання може деструктивно вплинути на економічну систему суспільства. Схожу точку зору висловлювали Ю.А. Ровинський та С. Д. Ципкін, підкреслюючи, що наука права не може у своєму дослідженні відвернутися від економічного змісту регульованих фінансовим правом суспільних відносин.[3; с. 137]

На думку більшості науковців, сутність грошей найкраще можна зрозуміти через функції, які вони виконують. Вихідною теоретичною конструкцією такого підходу стала теза, запропонована американським економістом Ф. Вокером: «Гроші – це те, що вони виконують». [4]

Під функціями зазвичай розуміють зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкта в існуючій системі відносин. [5] При розгляді питання про поняття і юридичну природу грошей Л. Лунц також виходив з того, що розкрити його можна лише «шляхом аналізу тієї функції, яку гроші виконують в господарському житті». При цьому він не вважав за можливе зводити поняття «грошей» в юридичному сенсі до простого перерахування їх функцій в економічному обороті, підкреслюючи, що «засіб обігу» і «законний платіжний засіб» - два поняття, які різні за своїм змістом, хоча зазвичай подібні за обсягом. Разом з тим він відкидав спроби сформулювати спеціальне юридичне визначення «грошей», яке б ігнорувало економічну природу розглядуваного феномена.[2; с. 21]

В економічній літературі склався далеко не однозначний підхід щодо функцій, які виконують гроші. Розвиток функцій грошей відбувався відповідно до ускладнення товарного виробництва та ринкових відносин. Тому на кожному етапі розвитку товарно-грошових відносин формується певна сукупність функцій грошей та способів їх взаємодії. Також необхідно враховувати, що у процесі розвитку грошових відносин деякі їх функції ускладнюються, змінюються, відмирають. Розбіжності стосуються як трактування самих функцій, так і їх кількості. Наприклад, Платон, у своїй роботі «Держава» виділив тільки дві функції грошей: міра вартості та засіб обігу.[6] Л. Харріс виділяв функції засобу обігу, міри вартості та засобу збереження вартості. [7] К. Макконелл і С. Брю називали функції засобу обігу, міри вартості та засобу заощадження". [8] С. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шмалензі вважали, що гроші виконують

чотири функції: засобу обміну, одиниці лічби, засобу збереження вартості та міри відкладених платежів, віддаючи перевагу при цьому платіжній функції: «Гроші – загально визнаний засіб платежу, який приймається в обмін за товари і послуги, а також при оплаті боргів». [9] У працях Д. Рікардо віддавалася перевага функції грошей як засобу обміну: «Гроші, – писав він, – є товаром, ... що служить загальним засобом обміну». [10] У книзі англійського економіста Т.Крампа «Феномен грошей», виділені такі грошові функції: засіб платежу, міра вартості, одиниця виміру, засіб обігу та засіб нагромадження багатства.[11] К. Маркс у своїй роботі «Капітал» виділяв функції міри вартості, засобу обігу, засобу накопичення, засобу платежу і функцію світових грошей. [12] Класично у економічній теорії кінця ХІХ — початку ХХ ст. виділяються п'ять функцій, що виконують гроші: міри вартості, засобу обігу, засобу накопичення, засобу платежу і функцію світових грошей.

Розглядаючи функцію грошей як міри вартості, необхідно згадати, що раніше гроші були повноцінними, тобто мали внутрішню вартість, адекватну вартості товару, який виконував функцію грошей, або вартості того матеріалу з якого гроші були виготовлені (наприклад, золота або срібла). Так, К. Маркс у роботі «Капітал» писав, що «перша функція золота полягає в тому, щоб доставити товарному світу матеріал для вираження вартості, тобто для того, щоб виражати вартість товарів як якісно однакових і кількісно порівнянних величин. Воно функціонує, таким чином, як загальна міра вартості, і перш за все в силу цієї функції золото - як специфічний еквівалентний товар - стає грошима».[12] Зрозуміло, що золото вимірювало вартість товару своєю власною вартістю. Виникає питання: якою вартістю володіють банкноти, монети чи записи на рахунках? Папір та інформація однозначно не можуть бути матеріалом для вираження вартості речей. Науковці з приводу цього говорять, що неповноцінні гроші відображають одиницю вартості. Для зручності вартість будь-якого товару, повинна бути виміряна в одних і тих же одиницях, якими є гроші. На відміну від бартерної економіки, де кожен продукт має дуже багато цін - по числу товарів, у грошовій економіці у товару тільки одна ціна вартості- грошова, яка показує, скільки грошових одиниць продавець хотів би отримати за свій товар. Затверджується єдиний стандарт вартості, що значно

полегшує процес обміну. Одиниця вартості - спільний знаменник, у якому може бути однозначно виражена цінність всіх товарів і послуг, вироблених в економіці. [13]

В Україні такою одиницею вартості є грошова одиниця України – гривня, що служить для порівняння і вираження цін усіх товарів. Ціна, як відомо, є формою виразу вартості товару у грошовій формі завдяки властивості грошей служити масштабом цін. [14] Деякі науковці виокремлюють таку властивість грошей як окрему функцію, інші, наприклад М. А. Портной, вказує, що вона є лише механізмом виконання функції міри вартості. [15]

Друга важлива функція грошей - функція знаряддя обміну. На думку Л. Лунца, гроші в цивільному обороті мають своїм призначенням служити знаряддям обміну. Кожен господарюючий суб'єкт має можливість в обмін на гроші отримати майнове благо, яке власник цього блага згоден йому надати. Але ця можливість носить фактичний, а не юридичний характер: грошовий знак не є ордером на товар, не дає своєму користувачу права вимагати від держави або приватної особи надання йому будь-якої майнової цінності. Функція загального знаряддя обміну грошей існує в силу довіри до них учасників цивільного обігу, в силу впевненості кожного з них, що цей грошовий знак буде охоче прийнятий у обмін на товар іншою особою, що цей знак дає фактичну можливість вільного вибору майнових благ. Купівельна спроможність грошей заснована на довірі до них зі сторони цивільного обігу. Необхідність же надання юридичної сили властивостям певного товару бути загальним знаряддям обміну виникла пізніше, тому юридичний вплив у такому разі має вторинний характер, покликаний обслуговувати економіку. [2]

Економіст Ст. Джевонс також зазначає, що функція мінового засобу могла бути виконана багатьма товарами, проте в силу звички або необхідності цю роль виконує один певний предмет, який служить «грошима в істинному розумінні слова». [14] Сучасні гроші повністю справляються з цією функцією.

Функцію грошей як засобу платежу, на думку економістів, слід розглядати тоді, коли гроші не беруть участь у товарообміні, а лише завершують його. Наприклад, у випадках, коли між купівлею і продажем є розрив у часі. При виконанні цієї функції про гроші

говорять як про кредитні. Гроші, що мають широке поширення і довіру з боку учасників майнового обороту, надають їх власнику загальну купівельну спроможність.

Сутність грошей, яка змінилася, торкнулася і функції грошей як засобу нагромадження, тобто здатності грошей до накопичення багатства. Не маючи власної вартості, на думку М. Фридмана, проте маючи купівельну спроможність, можна зберігати частину отриманих доходів на майбутнє для виконання тієї або іншої мети. Накопичення грошей може сьогодні бути як на рівні держави, так і на рівні інших суб'єктів суспільних відносин.

Обслуговуючи рух вартості в міжнародному економічному просторі і забезпечуючи реалізацію взаємовідносин між країнами, гроші виконують функцію світових грошей. Не всі науковці підтримують таку думку, деякі вважають, що така функція як світові гроші, взагалі не може розглядатися як окрема самостійна функція, тому що у такому випадку гроші розглядаються як знаряддя обміну або засіб платежу у зовнішньоекономічних відносинах, тобто, тут змінюється тільки географічне їх застосування, але не змінюються їх функціональні характеристики.[16]

Отже, можливість того або іншого блага виконувати перелічені функції дає нам можливість назвати його грошима в економічному сенсі слова.

Через свої функції гроші беруть участь і в цивільному обігу. Проаналізувавши норми цивільного права, можна сказати, що гроші себе проявляють по-різному в цивільному обігу. Перш за все, відповідно до положень ст. 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) гроші є об'єктом цивільних прав [17], тобто є благом з приводу якого суб'єкти цивільних прав вступають між собою в певні правовідносини, встановлюючи відповідні права і обов'язки. Гроші можуть виступати об'єктом права власності, в грошовому еквіваленті компенсується частка в спільній частковій власності у разі неподільності речі, в грошах, як правило, проводяться розрахунки при в'їддикації речі. І це далеко не повний перелік речових відносин, які виникають при використанні грошей. У договірних зобов'язаннях гроші виступають у вигляді предмета або ціни. Там, де гроші виступають самостійним предметом, говорять про договори дарування, пожертви, позики тощо. Ціною гроші виступають в

договорах купівлі-продажу, поставки, найму, підрядута інших. Крім того, гроші проявляють себе і в забезпечувальних правовідносинах. Насамперед, коли мова йде про завдаток чи внесення коштів співвласником, переважні права якого порушені, на депозит суду при подачі позову про переведення на нього прав і обов'язків покупця.[18]

Професор В. Яроцький зазначає, що гроші забезпечують можливість компенсації заподіяної майнової шкоди відповідно до положень глави 82 ЦК України. Їх використання в цивільному обороті дає змогу здійснювати грошову оцінку з метою визначення розміру компенсації не тільки майнових, але й немайнових (моральних) втрат. Зокрема, гроші як загальний еквівалент забезпечують можливість компенсації моральної шкоди, заподіяної фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, а також діями чи бездіяльністю право-порушника, за правилами, встановленими статтями 1167, 1168 ЦКУ України.[19]

На підставі вищезазначеного, враховуючи економічні функції грошей, науковці приходять до висновку, що в цивільних правовідносинах вони виконують регулятивну, забезпечувальну та компенсаційну функції. Виникає ще одне питання: що має на увазі законодавець, використовуючи термін «гроші» у нормах цивільного права? Так, у ст. 192 ЦК України «Гроші (грошові кошти)» вказано, що законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України - гривня. [17] У Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» йдеться про те, що гроші існують в готівковій та безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках), а також цим законом введено поняття електронних грошей. [21] Поняття «законний платіжний засіб» у законодавстві України також не закріплено, але аналіз цивілістичної доктрини про гроші свідчить, що саме із законним платіжним засобом асоціюють гроші в юридичному сенсі. Так, Г. Хартман у своїй роботі «Про гроші та грошові зобов'язання», яку Л. Лунц влучно називає джерелом правильних суджень про гроші, формує «спеціальне» поняття грошей як предметів, які по закону наділені здатністю слугувати засобом погашення зобов'язань у всіх випадках неможливості виконання, що не звільняє боржника. Тобто, фактично дослідник, формулюючи юридичне поняття грошей, розкриває поняття законного платіжного

засобу. [2] Тих самих поглядів дотримувалися і М. Литовченко у своїй роботі «Гроші в цивільному праві», Г.Ф. Кнапп у роботі «Державна теорія грошей». У рамках цивілістичної доктрини радянського союзу традиційно вважалось визначення грошей як законного платіжного засобу, яким можна було погасити будь-який борг. [20] З аналізу норм цивільного права випливає, що зобов'язання, за певними виключеннями, можуть бути виконані лише в гривні, тобто погасити борг сьогодні, відповідно до діючого законодавства, можна лише за допомогою законного платіжного засобу. На нашу думку, саме властивість бути «законним платіжним засобом» відрізняє гроші від інших речей, які хоча і виконують економічні функції грошей, проте в юридичному сенсі не відносяться до них. Отже, окремою функцією поряд з вищезазначеними, слід визначити здатність грошей слугувати законним платіжним засобом, як універсальним засобом виконання зобов'язань.

На підставі вищевикладеного, проаналізувавши думки науковців, можна зробити висновок, що під грошима як категорією приватного права потрібно розуміти ідеальну категорію, яка виражає одиниці вартості, слугує законним платіжним засобом та може виконувати у цивільному обігу регулятивну, забезпечувальну та компенсаційну функції. Саме в цьому полягає сутність грошей, окремим питанням потрібно досліджувати правий режим їх функціональних форм (готівкової, безготівкової, електронної), які є продуктом тривалого історичного розвитку. Протягом історії гроші змінювали лише свою форму, але зберігали свій зміст. Незважаючи на велику кількість думок, багато питань залишається відкритим, тому гроші як приватно-правова категорія потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

- 1) Пашкус Ю. В. Деньги: прошлое и современность. / Ю. В. Пашкус. – Л: Издательство Ленинградского Университета, 1990. – 181 с.
- 2) Лунц Л. А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве / Л. А. Лунц. – М: Статут, 2004. – 350 с.
- 3) Гальчинський А. Теорія грошей: Навч.-метод. посіб. / А. Гальчинський. - К. : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. - 412 с.
- 4) Фролова И. Т. Философский словарь /И.Т.Фролова.–М.:Политиздат, 1991. – 560с.
- 5) Бандурка, О. М. Гроші та кредит [Електронний ресурс] / О. М. Бандурка, А. С. Глущенко, В. В. Глущенко, // Магнолія. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: http://pidruchniki.com/1584072064202/finansii/groshi_i_kredit.

- 6) Харрис Л. Денежная теория [Электронный ресурс] / Л. Харрис // Прогресс. – 1990. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.library.fa.ru/files/Friedmen14.pdf>.
- 7) Макконнелл К. Р. Экономикс. Принципы, проблемы и политика. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М: Республика, 1992. – 400 с.
- 8) Фишер С. Экономика. / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи . - М.: Дело ЛТД, 1995. — 864 с.
- 9) Рикардо Д. Сочинения / Д.Рикардо; пер. с англ. под ред. М.Н.Смит. – М.: Госполитиздат, 1955. – Т. 3. – 296 с.
- 10) Crump T. The Phenomenon of Money / T. Crump. – L., Boston: Henley, 1981
- 11) Маркс К. Капитал. Критика политической экономики / К. Маркс. – М: Политиздат, 1960. – 907 с.
- 12) Розанова Н. М. Макроэкономика: учебник для магистров / Н. М. Розаманова-М.: Юрайт, 2015.-496 с.
- 13) Царьова Л. К. Правові засоби забезпечення реалізації функції грошей [Електронний ресурс] / Л. К. Царьова – Режим доступу до ресурсу: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom8/36.pdf>.
- 14) Соколова О. В. Финансы, деньги, кредит: учебник/ О. В. Соколовой. – М.: Юристъ, 2000. – 784с.
- 15) Рябініна Л. М. Функції сучасних грошей та їх особливості. [Електронний ресурс] / Л. М. Рябініні - Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/>
- 16) Цивільний кодекс України: Закон України від 16. 01. 2003 р. № 435-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356
- 17) Ісаєв А. М. Экономическая природа денег как объектов гражданских прав / А. М. Исаев. // Теорія і практика правознавства.. – 2014. – №2.
- 18) Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин(основи інструментальної концепції): Монографія./ В. Л. Яроцький – Харків: Право,2006. – 544 с.
- 19) Даниленко В. О. Щодо поняття грошей у цивільному праві/ В. О. Даниленко - Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua>
- 20) Про платіжні системи та переказ коштів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III//Офіційний сайт Верховної Ради України.- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-3>.